

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI
KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili õppekava

Kersti Nõmme

**KÄISTE VALMISTAMINE JA KANDMINE PÕHJA-
EESTIS 19. SAJANDIL NING TRADITSIOONILISTE
VÕTETEGA UUTE VIRU-NIGULA KÄISTE
VALMISTAMINE**

Lõputöö

Juhendaja: Inna Raud MA

Kaitsmisele lubatud.....

(juhendaja allkiri)

Viljandi 2018

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	4
Metoodika	5
1. KÄISTE VALMISTAMISE JA KANDMISE TRADITSIOONID PÕHJA-EESTIS	7
1. 1. Käiste tegumood Põhja-Eestis.....	8
1. 2. Käistekirjad ja muud kaunistusvõtted	10
1. 3. Käiste kandmisest.....	11
2. VIRU-NIGULA KÄISTE (VNM 175) PÄRITOLU JA TEHNILINE KIRJELDUS	13
2. 1. Viru- Nigula muuseumi käiste (VNM 175) päritolu.....	13
2. 2. Käiste materjal, lõiked, mõõdud ja õmblusvõtted.....	14
2. 3. Käistekiri	16
3. VIRU-NIGULA KÄISTE VALMISTAMINE MUSEAALI VNM 175 JÄRGI.....	18
3. 1. Kanga valik ja ettevalmistamine	18
3. 2. Käistekirja teostamine	19
3. 3. Käiste õmblemine.....	20
3. 4. Käiste kaunistamine	22
3. 4. 1. Litrite kinnitamine	22
3. 4. 2. Punase ristikese märkimine	22
3. 4. 3. Niplispits.....	22
3. 4. 4. Kurrutamine.....	23
KOKKUVÕTE	24
KASUTATUD ALLIKAD:	26
LISAD:.....	29
Lisa 1. Eestimaa kihelkondade kaart 19. sajandil.....	29
Lisa 2. Rahvarõivas neiu Rakvere khk-st (1902. a).....	30
Lisa 3. Varruka otstes punased paelad	30
Lisa 4. Kurrud.....	31
Lisa 5. Geomeetriline tikand Viru-Nigulast	31
Lisa 6. Rosett ja ümarõis	31

Lisa 7. Fotod kirikuraamatutest	32
Lisa 8. Viru-Nigula rahvarõivad (u 1913. a)	33
Lisa 9. Kaenlalapp	33
Lisa 10. Niplispits	33
Lisa 11. Käiste (VNM 175) tikand	34
Lisa 12. Kanga pleegitamine	34
Lisa 13. Tikkimisraam	35
Lisa 14. Varrukavärvel	35
Lisa 15. Õlalapid	35
Lisa 16. Punane ristike	36
Lisa 17. Niplispitsi tööjoonis	36
Lisa 18. VNM 175 järgi valmistatud käised	37
SUMMARY	39

SISSEJUHATUS

Kirjutasin 2017. aastal seminaritöö Virumaa käistest, täpsemalt oli teemaks Lääne-Virumaa käised 19. sajandil ja 20. sajandi alguses. Uurisin, kui palju on Lääne-Virumaa muuseumides nimetatud ajavahemikust pärit käiseid säilinud ning millised on nende valmistamisel kasutatud lõiked, õmblus- ja kaunistusvõtted (vt seminaritöö, Nõmme 2017). Seminaritöö käigus leidsin Viru-Nigula Koduloomuuseumist (edaspidi Viru-Nigula muuseum) käised, mis on valmistatud 19. sajandi algupoolel. Muuseumi tulmeraamatu järgi on käised pärit Muhu rannalt. Viimane väide tekitas minus kahtlusi ning ma konsulteerisin Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) kuraatori Reet Piiriga, kes oli samuti veendunud, et tegemist on Virumaa käistega. Uurisin seminaritöö käigus nimetatud käiseid kui Virumaa käiseid. Töö käigus tekkis soov edaspidi käiste päritolu täpsemalt uurida ja leida tõestavaid andmeid selle kohta, et tegemist on Virumaa käistega. Uuritud käised jätsid mulle väga sügava mulje, need on pärit ajast, kui käiseid veel kanti, need on valmistatud mind huvitanud traditsiooniliste võtetega, kuid on kahjuks sellises seisus, et ei kannata enam eksponeerimist. Seetõttu tekkis mõte nimetatud käiste järgi valmistada uus ese. Suhtlesin lõputöö teemal ka Viru-Nigula muuseumiga, nemad peavad käiste valmistamise plaani üllaks ideeks ning on avaldanud soovi käiseid hiljem oma muuseumile saada.

Lõputöös jätkan käiste teema käsitlemist. Täpsemalt uurin millal ja mis puhul käiseid kanti ning pearõhk töös on asetatud konkreetsetele Viru-Nigula muuseumis olevatele käistele (VNM 175), millest püüan valmistada ka võimalikult originaalilähedase eseme. Järgi tehtud käiseid ei nimeta ma koopiaks, kuna väikesed erinevused võivad ette tulla eelkõige seoses kanga ja tikkimismaterjaliga.

Lõputöö eesmärk on uurida Põhja-Eesti käiste kandmise ja valmistamise traditsioone üldisemalt 19. sajandil – ajal kui need veel valdavalt kasutuses olid. Kirjeldada võimalikult täpselt Viru-Nigula muuseumis olevate käiste (VNM 175) lõiked, õmblus- ja kaunistusvõtted ning valmistada käistest uus originaalilähedane ese, mis saab hiljem kuuluma Viru-Nigula muuseumile. Samuti olen seadnud eesmärgiks tõestada, et Viru-

Nigula muuseumist leitud käised (VNM 175) on Virumaa käised. Siiani on see olnud ainult oletus.

Oma lõputöös püüan saada vastused küsimustele: Mis piirkonda uuritavad käised (VNM 175) kuuluvad? Millistes olukordades käiseid kanti – kas tegemist on pidurõivaga? Millised on käiste valmistamise traditsioonilised võtted? Kas neid on kasutatud ka konkreetsete Viru-Nigula käiste valmistamise juures?

Lõputöö koosneb kolmest suuremast peatükist. Esimeses peatükis kirjeldan Põhja-Eesti käiseid ning toetudes ERM-i arhiivmaterjalidele vaatan lähemalt nende valmistamise, kaunistamise ja kandmise traditsioone. Teises peatükis kirjeldan Viru-Nigula muuseumi käiseid (VNM 175), uurin täpsemalt nende päritolu ning püüan leida konkreetseid andmeid, et tõestada nende pärinemist Virumaalt. Kolmandas peatükis pühendun käiste valmistamisele ning kirjeldan ka täpsemalt töökäiku.

Metoodika

Tänapäeval on esemete puhul kasutusel peamiselt kaks uurimise viisi: ajalooline, mis puudutab eset ennast, vaadeldakse selle materjali, värvi, vormi, tehnoloogiaid ning kaasaegsem, kus peetakse oluliseks eseme kasutamiskäitumise (Jõeste 2012, lk 14). Kaasaegse esemeuurimuse seisukohalt on perspektiivikas välja tuua nii eseme materiaalne kui ka vaimne pool. Esemete juurde kuuluvad maailmavaated ning argielu. Neid detaile silmas pidades alles avaldub „normaalne“ elu eseme kasutusajal. (Kannike 1996, lk 107)

Käesolevas lõputöös on tegemist esemeuurimusega. Uuritavaks esemeks on Viru-Nigula muuseumis hoiul olevad käised (VNM 175). Kasutan samuti kombineeritud uurimisviisi, toon uuritavate käiste kohta välja teadaolevad ajaloolised andmed ning toetudes ERM-i arhiivmaterjalidele ka andmed käiste praktilise poole, valmistamise ja kandmise kohta. Kirjeldan Viru-Nigula muuseumis olevaid käiseid (VNM 175) ning teen joonised lõigete ja kaunistuste kohta.

Töös kasutatud lühend VNM 175 tähendab Viru-Nigula Koduloomuuseum, museaal 175. Tekitasin sellise lühendi töö lihtsustamiseks ja arusaadavamaks muutmise eesmärgil ning edaspidi konkreetsete käiste puhul kasutan nimetatud lühendit.

Kuna Viru-Nigula kuulub Põhja-Eesti rahvarõiva rühma (vt lisa 1, joon 1), vaatan üle ERM-i arhiivmaterjalid, mis puudutavad käiseid 19. sajandil kõigis Põhja-Eesti kihelkondades. Keskendun kogutud materjalidele, kus on juttu käiste valmistamise ja kandmise traditsioonidest 19. sajandil – ajal, mil käiseid veel kanti.

Nagu juba öeldud, tekitas muuseumi tulmeraamatu väide *Muhu rannast* minus sügavaid kahtlusi ning ma hakkasin Mari Tomsoni juuri uurima. Alustasin lõpututest sugupuudest Genis. Pikkade ridade kaupa nimesid ja sünniaastaid läbi vaadates leidsin lõpuks sobiva. Seal edasi läks asi juba lihtsamaks. Tulles Mari Tomsoni sugupuus tänapäevani välja leidsin Facebooki kaudu inimese, kelle esiisa on tõepoolest käiste omaniku, Mari Tomsoni abikaasa, Jüri Laur ning kes oli valmis ka oma teadmisi jagama.

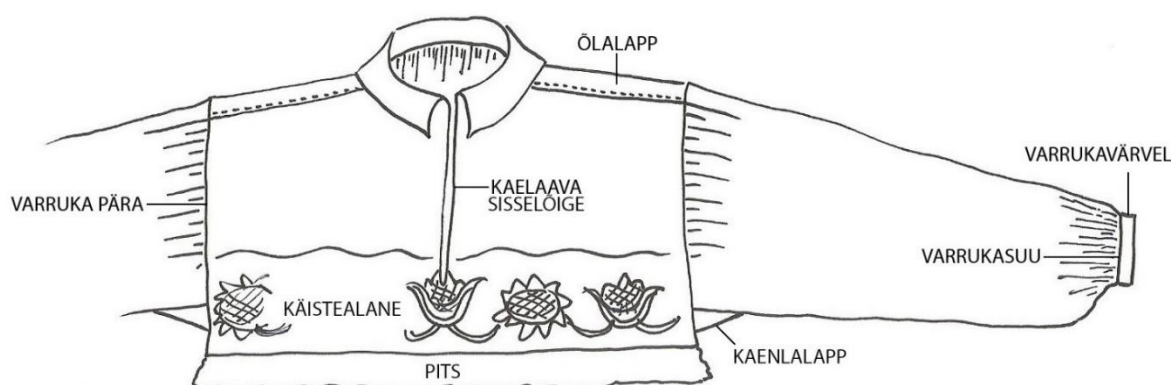
Käiste tegumoe ja rahvarõivakomplektide uurimise juures kasutasin põhiliselt kolme raamatut: Manninen „Eesti rahvariiete ajalugu“ (2009), „Kaarma & Voolmaa“ 2015, ning Loite „Virumaa rahvarõivad“ (2018). Tikanditest ja lillkirjadest saab hea ülevaate Vunderi raamatust „Eesti rahvapärane taimornament tikandis“ (1992) ning Linnuse raamatust „Tikand eesti rahvakunstis I“ (1955). Valmistamise juures toetusin peamiselt kahele raamatule: H. Kurrik „Eesti rahvarõivad“ (1938) ning H. Moora „Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult“ (1957). Kurrik kinnitab kohe oma raamatu eessõnas, et tegemist on usaldusväärse allikaga: „...Kõik selles raamatus leiduvad kirjeldused ja juhised vastavad täpselt muuseumides leiduvatele originaalidele ja muudele usaldusväärsetele allikatele...“ (lk VII). Mõlemas viimati mainitud raamatus on lisaks rahvarõivaste kirjeldustele välja toodud lõiked, tikandid ning muud kaunistusvõtted koos juhistega.

1. KÄISTE VALMISTAMISE JA KANDMISE TRADITSIOONID PÕHJA-EESTIS

Arvatavasti võeti käised talupojarõivastusse keskajal Eestisse asunud rootslaste vahendusel. Käised olid laialt levinud Põhja-Eestis, samuti kanti neid saartel: Vormsil, Muhus, Hiiumaal ja Kihnus ning Loode-Eesti rannikul. (Värv 2008, lk 285) Kõige vanemad käised on ERM-i pearaamatu järgi kogutud 200-230 aasta vanusena 1914. aastal, see teeb käiste valmistamise ajaks umbes 1684.-1714. aasta (Loite 2015, lk 31). Üldisemal kasutusel olid käised 17. sajandi algusest kuni 19. sajandi alguseni ning alates sajandi keskpaigast hakkas linnamoeline rõivastus neid kasutuselt välja tõrjuma (Kaarma & Voolmaa 2015, lk 195-196). Viimast väidet toetavad ERM-i arhiivmaterjalidest leitud ülestähendused. Näiteks on Aino Voolmaa Kuusalust kogunud: „ . . . *Vaid mõni üksik vanainimene olevat 1870-80.ndais aastais veel käistega käinud. See oli ikka juba vanaemade kirstuvaraks . . .*“ (ERM EA 64:52), samuti on jutustanud ka õpetaja Emilie Nõmmaru (sündinud 1890. a) Väike-Maarja kihelkonnast: „ . . . *Emal olid päranduseks saadud käised värvilise tikandiga. Hoidis neid mälestusesemena . . .*“ (ERM KV 232:107). Tähelepanekud veidi hilisemast ajast annavad kinnitust, et maal võisid käised püsida kauem. August Krikman Viru-Nigulast väidab: „ . . . *1890. aastani kandsivad veel kõik rahvarõivast: talupojad, taluteenijad, saunikud, külakarjased . . .*“ (ERM KV 90:17) ning samast perioodist jutustab ka J. Valdur Kadrinast: „ . . . *Rahvariiete kandmine püsis kõige kauem ametmeestel ja vanadel põlistel talupidajatel, taluteenijad hakkasivad uhkustama oma linna moelisi riideid, sama tegivad ka saunikute tõusikud, kuid vanad põlised põllupidajad nimetasivad neid uuema aja riietus esemeid hilpudeks. Vanade rahva riiete kandmine meeste kui ka naiste juures kestis kuni 1885. a. . .*“ (ERM KV 90:293)

1. 1. Käiste tegumood Põhja-Eestis

Käised on varrukateta särgi peal lahtiselt kantav valgest peenlinasest või puuvillasest riidest, lühikese kahara pihaosa, pikkade varrukatega ja hõlmadeta naiste pluus (Eesti rahvakultuuri leksikon 1995 *sub käised*). Lõikelt sarnanesid käised tavalise särgi pihaosaga, kuid need ulatusid napilt rindade alla (joonis 2).

Joonis 2. Käised (Joonis: Kersti Nõmme)

Samuti nagu särgid valmistati ka käised ilma ölaõmblusteta ning õlgade kohale õmmeldi *õlalapid*. Krae oli maha pööratud. (Voolmaa 1957, lk 99) Käiste puhul tuleb jälgida nende pikkust. Virumaa käised olid reeglina suhteliselt lühikesed, ulatudes vaid veidi allapoole rindu (vt lisa 2, foto 1). Omapäraseks olid ka käiste $\frac{3}{4}$ pikkused varrukad. (Tõnurist 2003, lk 23) Kreutzwald on kommenteerinud, et käiste varrukad olid laiad ja lõppesid käerandmel vaevalt sõrmejämmeduse värvliga (Voolmaa 2012, lk 23). Küllap on nii käiste kui varrukate pikkus varieeruv. Seda võis tingida asjaolu, et käiseid pärandati emalt tütrele, kes ei pruukinud olla ühte kasvu. (Loite 2015, lk 31) Tavaliselt olid varrukapäras lappvoldid, varrukasuu juures olid tihedad püstkurrud ning värvlist kinnitati varrukad *sõltustega* – paelad varruka värvlist kinnitamiseks (Voolmaa 1957, lk 108). Sõltuste asemel on varrukaotste sidumiseks kasutatud ka värvilisi paelu, nagu võib näha Lääne-Virumaa neiu kujutaval vanal õlimaalil (vt lisa 3, foto 2). Kaenla alla õmmeldi nelinurksed lapid – *kaenlalapid* (samas, lk 108). Ühed Virumaa muuseumis olevad käised on osutunud erandiks, nende puhul on varrukas välja lõigatud juba koos kaenlalapiga (RM 130 E 2:38). Veel võib Virumaa

muuseumides uuritud käiste põhjal välja tuua ühe omaduse – käiste pikkus lõppes kaenlalapiga nii, et sirget küljeõmblust ei teki. Kaenlalapist edasi tuleb juba pits. (Nõmme 2017, lk 17) Minu lõputöö tegemise perioodil ERM-i arvukale käistekogule ligipääs puudus ning täpsemat uuringut käiste küljeõmbluse kohta ei olnud võimalik teha, kuid MuIS-is olevate fotode järgi otsustades ei saa seda siiski reegliks pidada. On ka käiseid, millel on lühike küljeõmblus (nt. ERM A 293:17; ERM A 506:143; ERM A 509:4527).

Käiste kaelaava oli T-lõikega, kaelaava äär kroogiti ning selle külge õmmeldi kant, püstkrae või mahamurtav krae (Kaarma & Voolmaa 2015, lk 30). Kraenurki kinni ei seotud – käiste kaelaava jääb väikese dekolteena lahti, kust paistavad kaelahelmed (Tõnurist 2003, lk 23).

Väga tihti on käiste piht olnud kurrutatud. Kurrud on olnud ees ja taga ning ulatunud kuni tikandini. Kurdude tegemiseks kasutati erilist krooklauda, millel olid sooned sisse lõigatud. Kurdudega käised ei seisvat liiga kohevil. (Kurrik 1938, lk 89)

Käiste kurdude kirjelduse jätkuks ka mõned tähelepanekud ERM-i arhiivist. Enamikel käiste kirjeldustel mainitakse kurdusid või krookeid (vt lisa 4, foto 3), millest võib järeldada, et enamik käiseid on olnud ka kurrutatud ehk kroogitud: „ . . . *Selja tagune kroogitud . . .*“ (ERM EA 3:645) või „ . . . *Käised kroogiti ülevalt kuni alla, eest ja tagant . . .*“, (ERM EA 8:65) ning näiteks „ . . . *Kel olid head küüned, kriipisid käiksetele küüntega krooked sisse. Krooked hakkasid ülevalt peale kuni rindadeni . . .*“ (ERM EA 61:334). Sama on maininud mulle ka kursusekaaslane Heli Kiverik, kes käis praktika raames ERM-is üles panemas näitust „Rahvarõivas on norm. igal aastaajal“. Ka tema sõnul olid enamikel käistest veel aimatavad kurrujäljed alles ning Reet Piiri soovitusel tuligi kõigil käistel kurdusid nähtavamaks teha.

Veel võiks välja tuua mõned huvitavad tähelepanekud käiste kraede kohta. Näiteks mäletab Adele Jürgen Peetri kihelkonnast: „ . . . *mõnel oli maha keeratud kaelus, mõnel püstkaelus, mõnel ei olnudki . . .*“ (ERM EA 2:533) või A. Promm-Järvesoo Amblast: „ . . . *Käised olnud ilma kraeta . . .*“ (ERM EA 33:279). Väga iseäralik kirjeldus tuleb Kuusalu kihelkonnast: „ . . . *Kraed või kaelust palju ei olnud. Kaelas olnud ristiline tilp. Vanasti kehvemad kudund selle ise linasest, õige peentest lõngadest, rikkamatel olnud siidised tilbud, Soomest ostetud. Rinna päält oli pandud tilbu nurgad vahekuti, sõlega ehk jälle preesiga kinni. Tilbud olid madalad 1cm pikkused narmad või õigemini lõngad olid äärest välja tõmmatud . . .*“ (ERM KV/VARIA I:717, 718).

1. 2. Käistekirjad ja muud kaunistusvõtted

Tikand kattis kitsama või laiema vöödina käiste alläärt, mida nimetatakse *käiste alaseks* või *plangiks* (vt joon 2, lk 8). Tikandid võisid asetseda veel kraenurkades, õlalappidel ning kaelaava sisselõike äärtes. (Manninen 2009, lk 263)

Varem oli üldine geomeetiline kiri, kuid hilisem lillkiri tõrjus selle välja (samam, lk 265). Geomeetrilisi käistekirju esines ka Põhja-Eestis (vt lisa 5, foto 4). Geomeetrilisi tikandeid teostati koelõngu lugedes, taimornamente tehti mustrikirja järgi. Peamiselt kasutati tikkimisel mähk-, madal-, vars- ja püvisilmpistet. Tikandid püüti teha võimalikult väikese materjalikuluga nii, et pahemal poolel võis märgata vaid piste kinnitamise kohti. (Linnus 1955, lk 12) Materjaliks võis olla nii linane, siid kui ka villane lõng ning enamasti oli tikandi pinnale paigutatud rohkesti litreid. (Vunder 1992, lk 23)

Kui käiseid hakati kandma 17. sajandil, siis nende kaunistamine lillkirjaga hakkas levima 18. sajandi teisel poolel. Põhja-Eesti lilltikandil on selged Lääne-Euroopa 17.-18. sajandi professionaalse tikandikunsti tunnused. (samam, lk 18-19) Lääne-Euroopast pärit lilldekoor muutus Eesti talurahva juures omanäoliseks ning see omandas nn. rahvapärase stiili (Linnus 1955, lk 17). Rahvapärase stiiliga lillkirjadele on omane lihtsustunud motiivid ja üldistav laad, tikkimistehnikate lihtsus, materjalide odavus ning üheplaanilised värvilahendused, kus kasutatakse enamasti vaid ühte, kahte või kolme värvi (Vunder 1992 lk 25). Vanemad lillkirjad on tikitud valge linase niidiga (Linnus, lk 20).

Käiste tikandite hulgast on võimalik leida kitsamale territooriumile viitavaid tunnuseid. Silmatorkava omanäolisusega paistab välja ka Virumaa. Kogu Virumaal on eriti armastatud lihtne bordüüriskeem, kus kapsarauakujuliselt liikuva väädi põhjas asetseb kelluke ning harjal ripub ümarõis. (Vunder 1992, lk 25) Linnus nimetab samuti enamlevinud motiivideks just kellukest ja rosetti (vt lisa 6, foto 5). Kelluke asetseb enamasti püstloodis ja külgvaates, rosett pealtvaates. Kelluke esineb 80% teadaolevatel kirjadel ning nimetatud motiivide abil on loodud lugematu hulk mustrikombinatsioone. Rakverest ida pool asendub tugev väät peene graafilise joonega. Rohkem on kasutatud mähk-, madal ja varspistet. Kirja kontuur on valmistatud enamasti kasutades üht eelnimetatud tehnikat ning lisaks on kasutatud pinnatäitena rikkalikke võrgulisi pistete kombinatsioone. Tikandi kohal asetseb lihtne, 1-5cm laiune ülakiri. (1955, lk 19-21)

ERM-i arhiivis olevatest andmetest tuleb välja, et enamasti olid käistel *väljaõmblused* - tikand, *vasklitrid ja pulkadega tehtud pits* – niplispits. Ka tikkimise kui oskuse kohta on kogutud erinevaid materjale. Näiteks on Heleene Mugasto 1925. a Koerust kogunud: „ . . . *Üldiselt ei osata siin väljaõmblusi teha. Mõned kes oskasid, tegid välja ka teistele . . .*“ (ERM EA 10:621, 623) või Miina Poom Väike-Maarjast on öelnud: „ . . . *Rohkem meister, kes neid tegi . . .*“ (ERM EA 61:276). Samamoodi on jutustanud ka Leena Veem Rakvere kihelkonnast: „ . . . *Vanaema oli käistetegija. Elas Rakvere lähedal talukohas. Tegi oma talutööd ja käistetööd ka. Olnud väga hea käiste tegija. Kүүünega laua peal tõmbas kurrud sisse. Keegi pole osanud nii hästi teha. Käiseid tegi tellija materjalist. Käiseid tegi enne minu sündi* [jutustaja Leena sündinud 1875. a] . . .“ (ERM EA 61:494). Aga on ka vastupidiseid andmeid, mis räägivad sellest, et talunaised ka tikandiga ise hakkama said. Näiteks: „ . . . *Igäiks tegi ise . . .*“ (ERM EA 3:645); „ . . . *Seda tööd õpiti emadelt põlvest põlve . . .*“ (ERM EA 4:83) ja veel üks väga värvikas kirjeldus tikkimise kohta: „ . . . *Et lillekirju sakste naised käistele oleks õmmelnud polnud keegi kuulnud. Vanasti olnud naised palju targemad kui nüüdsel ajal, kui keegi teisel midagi näinud osanud kohe järele teha . . .*“ (ERM EA 33:283).

Veel on kirjeldatud ühte huvitavat käiste kaunistusviisi – *pranjed* või *pranid*: „ . . . *Käiste all olnud narmad – pranid . . .*“ (ERM EA 2:533). Samuti on rääkinud Miina Poom Väike-Maarjast: „ . . . *mõnel ei olnud pitsi, olid pranjed. Pranjed olid umbes tolli pikkused samast riidest välja harutatud, riide serv üle löödud . . .*“ (ERM EA 61:276) ning sama naine jutustab ka *rapatitest*: „ . . . *Käised ilusad laiad. Rind oli kaugemalt lahti kui särgil. Sõlg hoidis koos. Kel oli rapatitega oli veel ilusam. Krae oli lai maha keeratud . . .*“ (ERM EA 61:274). Mis täpsemalt *rapatid* tähendab, pole selgitatud. Tundub, et need võisid olla nagu eelpool mainitud *tilbud*, mida kirjeldatakse kui kangast välja harutatud narmaid ning mis kuuluvad käiste kaelaava kaunistuse juurde. Kirjanduses sellekohaseid seletusi pole leidnud.

1. 3. Käiste kandmisest

Mõisatööde kõrvalt jäi rahvale oma tarbeks äärmiselt vähe aega, samuti tuli elada väga kasimates oludes. Sellele vaatamata on rahvas teinud ääretult peent ja kaunist käsitööd, kuid seda ikka pühapäeva tarbeks ning pidulikeks puhkudeks – pulmad ja kosjad. (Rikas 1945, lk 3) Suitsutare miljöoga vastuolus rahvarõivasse oli pandud kogu rikkus, toredus ja armastus. Olid ju rahvarõivad talurahvale ainsaks tõeliselt omaks peetud varaks, millele ei olnud

kaugeltki ainult praktiline ülesanne, vaid see oli tihedalt seotud elu pühapäevapoolega. (Rikas 1945, lk 9)

Eriti toredad olid 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul elukutseliste näputöötegijate poolt tikitud ja litritega kaunistatud käised. Sellised hinnalised pidurõivaid pärandati põlvest põlve emalt tütrele. (Kaarma & Voolmaa 2015, lk 196) Aga on ka kasutusel olnud tagasihoidlikumalt kaunistatud või üldse kaunistusteta igapäeva- ja töökäised. Selle kohta ka seletus Peetri kihelkonnast: „ . . . Käised jaotati udukäised - kanti hommikuti, päevakäised ja öökäised. Päevakäised olnud kõige ilusamad . . .“ (ERM EA 2:533).

Üldiselt peeti käiseid pidulikeks ja pühapäevariieteks, käistega käidi kirikus. Ka selle kohta leidub ERM-i arhiivis mitmeid kinnitusi. Ilme Kõrts (sündinud 1842. a.) räägib oma vanaemast: „ . . . Kui vanaema ehk kroosu läks kirikusse, siis pani ta särgi peale käiksed . . .“ (ERM KV 463:237), samuti on kogunud ka Aleksander Mitt Koselt: „ . . . Selga võeti käiksed suvel, särgi pääle, mindi kirikusse . . .“ (ERM EA 4:87). Seda, et käised kuulusid piduliku rõivastuse hulka, mainivad ära Kai Bökler Simunast: „ . . . Käised kuulusid piduliku rõivastuse hulka, neid tööl ei kantud. Pandi särgi peale, hakkasid rohkem vanarahvarõivastuseks jääma . . .“ (ERM EA 61:167) ja Miina Poom Väike-Maarjast: „ . . . Ilusad käised olid pidu jaoks – pulmad, varrud . . .“ (EA 61:276). Käised olid kasutusel pruudiriidena ning käistega on naise ka maetud, nagu mäletab Leena Tammaru Viru-Nigulast: „ . . . Käiksed pleekimata linasest, õmmeldud näppudega. Väljaõmblust ei mäleta, litrid küll olid. Varrukad peenelt kroogitud. Kui isa – ema suri [Leena vanaema oli sündinud 1820. aastal ning suri 1910. aastal] pandi talle selga litritega käiksed ja must linane seelik . . .“ (ERM EA 61:157) ning veel sama kinnitav ülestähendus Viru-Jaagupist: „ . . . Surnuid maeti harilikult pühapäevariietes . . .“ (ERM EA 25:85).

Tõepoolest on muuseumis rohkem andmeid pidukäiste kohta ning ka esemekogudes on rohkem uhkeid, tikandite, litrite ja pitsidega käiseid, mida võiks seletada ka sellega, et töökäised on kas läbi kantud või ei ole neid piisavalt väärtustatud, piisavalt ilusaks peetud ning seetõttu pole muuseumile antudki.

2. VIRU-NIGULA KÄISTE (VNM 175) PÄRITOLU JA TEHNILINE KIRJELDUS

Foto 6. Viru-Nigula käised - museaal 175 (Foto: Kersti Nõmme)

Käised kuulusid Mari Tomsonile Muhu rannast arvatavasti 1820 aasta paiku. Abiellus Jüri Lauriga, kes elas Laekriveskil. Käised leitud tema tütre, Sohvie Lauri, esemete hulgast, kes oli sündinud 1849. aastal.

Nimetatud käised asuvad Viru-Nigula muuseumis.

2. 1. Viru- Nigula muuseumi käiste (VNM 175) päritolu

Käiste omanik Mari (kirikuraamatus Marri) Tomson on sündinud 15.08.1813. aastal (vt lisa 7, foto 7). Abiellus 13.06.1848. aastal Jüri (kirikuraamatus Jürri) Lauriga (vt. lisa 7, foto 8), kes on sündinud 11.11.1808. aastal. Neil olnud kolm last: Sohvi, Niggulas ja Jakob. Varem olnud Jüri abielus Mari vanema õe Sohwiaga, kes on sündinud 18.12.1809. aastal, kuid kes on ilmselt noorelt surnud (surma aeg ei ole teada). Neil olnud 11. last: Hans, Jaan, Anno, Jaan, Leno, Juhhan, Els, Mihkel, Hans, Maddi ja Eva. Esiklaps Hans surnud viie aastasena,

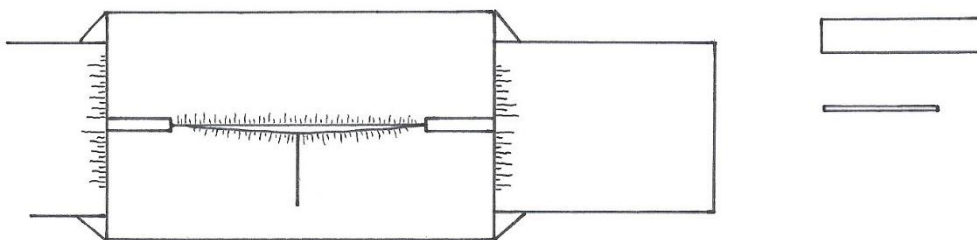
teine laps Jaan surnud viie kuusena. Sellest ka niisugune kummaline loetelu, kus kahe lapse nimed korduvad.

Teada on ka, et Jüri pidas Koilas Lauriweskil möldri ametit. Koila küla asunud Viru-Nigula kihelkonnas Pada jõe orus. Õed Mari ja Sohvia, neiupõlvenimega Tomson, on pärit Viru-Nigula kihelkonnast, Kalvist, kus asunud Laheküla. Praeguse haldusüksuste nimestiku järgi sellist rannaküla enam ei eksisteeri, kuid on teada, et see asus Mahu rannas.

Käised saadud Mari tütre Sohvi, sündinud 08.12.1849. aastal (vt lisa 7, foto 9), esemete hulgast. Tänu selliste andmete leidmisele saab kindlalt väita, et uuritud käised on pärit Viru-Nigula kihelkonnast. Võiks arvata, et üleskirjutus *Muhu rannalt* on muuseumi tulmeraamatusse sattunud või ümber kirjutatud saanud ilmselt seoses käekirja eripäraga – Viru-Nigula kihelkonnas asub Mahu rand.

2. 2. Käiste materjal, lõiked, mõõdud ja õmblusvõtted

Rahvarõivais Viru-Nigula neiu ja naise on jäädvustanud fotograaf Robert Türn umbes 1913. aastal. Pildilt on selgelt näha kogu rõivakomplekt ning käistele väga iseloomulikud jooned: käiste pikkus, varruka pikkus, krae ja kinnitus, tikand ja niplispits (vt lisa 8, foto 10).

Joonis 3: Käiste lõiked: pihaosa, varrukas, krae, varrukavärvel, mõõtkavas 1:10 (Joonis: Kersti Nõmme)

Uuritavad Viru-Nigula muuseumi käised on valmistatud kodukootud heledaks pleegitatud peenest linasest kangast. Käiste *pihaosa* ühes tükis, ilma õlaõmblusteta (joonis 3). Laius 69 cm, pikkus õlajoonest 19 cm. Sellise eriti lühikese pihaosa järgi võiks arvata, et tegemist on neiu käistega. Raamatus „Eesti rahvarõivaid“ on Põhja-Eesti tütarlapse käiseid kirjeldatud just nii: „ . . . Käised on õmmeldud valgest labasekoelisest linasest riidest. Käiste pikkus on,

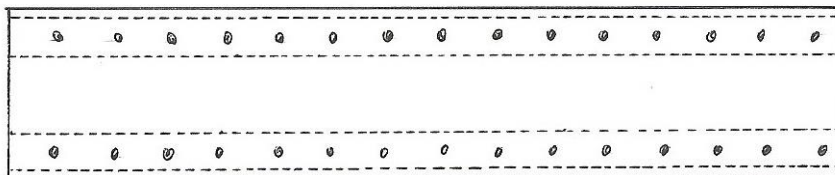
vastavalt kasvule, 18-20 cm . . .“ (Kukk 1968). Pihaosal on säilinud kurrujäljed. Seljaosas, turja keskel, kraeõmblusest 4 cm allpool on pisike vaevumärgatav punane ristike. Tundub nagu oleks see lihtsalt mingi loodusliku värvainega sinna tõmmatud (foto 11).

Foto 11. Punane ristike käiste turjaosas (Foto: Kersti Nõmme)

Arvatavasti on punane ristike tehtud selleks, et käistekandjat kurja eest kaitsta. On ju teada, et vanarahvas kasutas tõrje- ja kaitsemaagias just punast värvi. Punase lõngaga raviti haiget kohta, punane värv oli levinud pulmakommetes, punane oli elu ja vere värv. (Sarapik 2000) Samamoodi on ka ristimotiiv kandnud nii kristlikus kui paganlikus sümboolikas just kaitsetähendust (Vunder 1992, lk 9). Tanudel on kasutatud tagapool ristimotiiviga tikandeid, käiste puhul pole sellist asja kohatud, kuid arvatavasti on see ikkagi selleks, et ennast tagantpoolt kaitsta. Rist pidas kirikus ja armulaual halvad soovid kinni. Tanudel on olnud rist alati tikitud ning sellise värviga tehtud risti puhul võib näiteks oletada, et see võib olla tehtud kiiruga. (Piiri 2018)

Käised on kokku õmmeldud käsitsi, väga ühtlaste ja tihedate pistetega. Palistused ja sisemised õmblused on väga kitsad, umbes 3-5 mm laiused. Õlgade kohale õmmeldud õlalapid mõõtudega 2,2 X 11 cm. Õlalapid kaunistatud tikk- ja sõlmpistete ridadega (joonis 4).

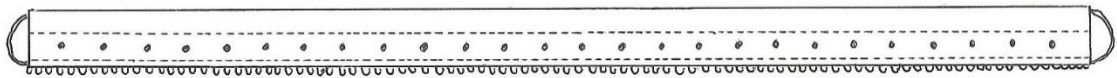

Joonis 4. Käiste õlalapid, mõõtkavas 1:1 (Joonis: Kersti Nõmme)

Õlalapp on kurrutatud koos kaelauga. Kaelaauk ei ole lihtsa T-lõikega, vaid kaelaugu esiosa on lõigatud paari sentimeetri jagu sügavamaks. Kaelaava sisselõige, mille sügavus on 14 cm, on lihtsa 3 mm laiuse palistusega. Kurrutatud kaelaava külge on õmmeldud krae. Krae mõõdud on 6 X 30,5 cm. Krae ilma kaunistusteta.

Varruka laius 25 cm, pikkus 39 cm. Varrukapäras 6-7 mm tagant u 3 mm sügavused lappvoldid, õlalapi laiuselt jäetud voltimata. Volte on tehtud mõlemal varrukal erinevalt nii, et varrukas paremini pihaosa külge sobituks (paremal varrukal ees 12 ja taga 13 volti, vasakul varrukal vastavalt 12 ja 10 volti). Varrukasuu on kitsa värvliga ja tihedalt kurrutatud. Värvli mõõdud on 1 X 19 cm. Värvel kaunistatud sarnaselt õlalappidega, kus tikkipistete ridade vahele on tikitud harvemad sõlmipisted. Värvli servas on sõlmtagid (joonis 5).

Joonis 5. Varrukavärvel, mõõtkavas 1:1,3 (Joonis: Kersti Nõmme)

Varrukad suu poolelt veidi lahti jäetud, vasak varrukas 7 cm ning parem 5 cm. Värvli otstes aasakesed sõltuste või paelte jaoks. Kaenla alla õmmeldud kaenlalapid, mille mõõdud on 5 X 5 cm. Käised on nii lühikesed, et küljeõmblus puudub. Käiste pikkus lõpeb kaenlalapiga nii, et kaenlalapi alumine nurk jääb lahtiselt pitsi taha (vt lisa 9, foto 12).

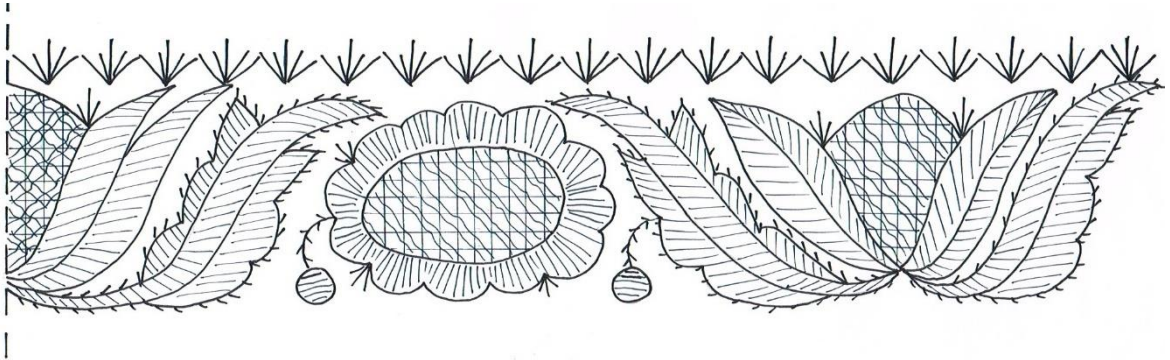
Käiste alla serva kinnitatud salapistes niplispits, mille mõõdud on 5 X 150 cm. Arvatavasti on algselt pits jäänud liiga lühikeseks, kuna pitsile on vahele õmmeldud kaks lisatükki. Lisatükid asetsevad kaenla all, vasakule poole on pandud 8 cm pikkune lisatükk, paremal küljel 11 cm pikkune tükk. Juurde pandud pits teise mustriga (vt lisa 10, foto 13).

2. 3. Käistekiri

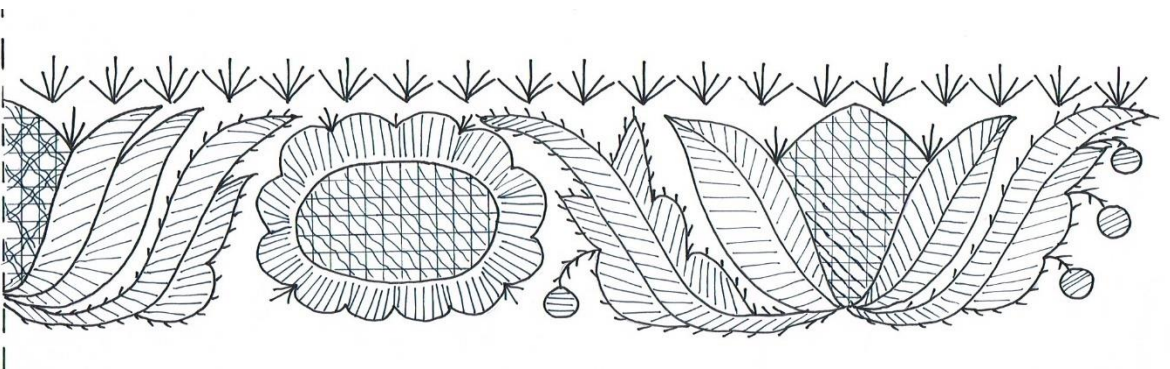
Käistel valge linasega tikitud lillkiri, mõõdud: 7,5 X 66 cm. Tikandi kohal lihtne, 1,3 cm laiune ülakiri. Käiste tikandi suurkirjas vaheldumisi kaks motiivi: kelluke ja rosett (vt lisa 11, foto 14) Viru-Nigula käiste tikandis on kasutatud mähk- ja varspistet ning kahte erinevat võrgulist pinda. Käiste esimene ja tagumine pool väikese erinevusega. (joonis 6, joonis 7, lk 17).

Tikand kaunistatud tihedalt, korrapärase vahedega vasklitritega. Litrite läbimõõt keskmiselt 7 mm. Litrid kinnitatud kolmest kohast valge linase niidiga (vt lisa 11, foto 14).

Joonis 6. Käiste tikandi esimene pool (Joonis: Kersti Nõmme)

Joonis 7. Käiste tikandi tagumine pool (Joonis: Kersti Nõmme)

3. VIRU-NIGULA KÄISTE VALMISTAMINE MUSEAALI VNM 175 JÄRGI

3. 1. Kanga valik ja ettevalmistamine

Viru-Nigula muuseumi käised on tihedast ja pehmest, valgeks pleegitatud labasest kangast. Lootsin käiste valmistamisel kasutada u 100. a vana kodukootud linast kangast, mis on pärit Viru-Nigula kihelkonnast. Muuseumi käiste kangast on see tugevam ja hallim, seega alustasin kanga pesemise ja pleegitamisega. Esmalt pesin kangast pesumasinas 40° juures, seejärel veel 60° juures. Kangas muutus veidi heledamaks, kuid jäi ikkagi liiga halliks.

Päikese paistel kanga pleegitamist tuntakse juba vanast ajast. Kõik talve jooksul kootud kangad pleegitati kevadpäikese käes pehmeks ja heledaks. Parim aeg selleks on veebruarist jaanipäevani. Kõigepealt keedeti kangast lehtpuutuhaleelises, seejärel laotatakse maha päikese kätte. Siis jälle keedeti ja pleegitati, kuni saavutati soovitud tulemus. Parema tulemuse annab lumele laotatud kanga pleegitamine ja kanga märjaks kastmine. (Irvel 1942) Panin kanga, nagu seda ka vanasti kombeks teha oli, lumele sirgu, päikese kätte pleekima. Otsustasin kangast aeg-ajalt pöörata ning hoida seda päikese käes nii kaua, kuni sobivat ilma jätkub. Kangas oli õues kümme päeva. Tulemuseks on oluliselt heledam riie kui see algselt oli (vt lisa 12, foto 15), kuid vanade käiste kangast jäi see siiski hallimaks.

Tikkimisel kahjuks selgus, et selle kanga peale ei ole võimalik käistele omaseid lilli tikkida. Kangas on liiga tihe ja jäik. Samuti ei olnud võimalik seda kangast ka kurrutada. Otsustasin kasutada vabrikukangast, kuid pleegitamise eksperimenti vana kanga peal jätkasin. Kangas pleekis kevadpäikese käes mai keskpaigani (kokku kolm ja pool kuud). Pleegitamise perioodi jooksul pesin kangast neli korda. Kasutasin lehtpuutuha asemel siiski tavalist pesupulbrit. Lõpptulemus ei erine märkimisväärselt esimesest pleegitamistulemusest, kangas on ainult veidi heledam (vt lisa 12, foto 16).

Ostetud linase kanga pesin läbi 60° juures ja veidi niiskena triikisin. Käiste detailid lõikasin välja pikiriidest. Kuidas need täpsemalt vanade käiste juures välja lõigatud on, pole teada. Kanga lõimed ja koelõngad on väga võrdse tihedusega ning mul ei õnnestunud ka õmbluste alt leida kooserva. Arvatavasti on käiste pihaosa lõigatud välja pikiriidest ning ära on kasutatud terve kanga laius.

3. 2. Käistekirja teostamine

Käistekiri esimesel poolel ja tagumisel poolel on nii mõõtmete kui ka motiivide poolest väga sarnane. Väikesed erinevused tulevad esile vaid tikandi pisidetailide paigutamise osas (vt joonis 6 ja joonis 7, lk 17). Sellele vaatamata otsustasin tikandi maha joonistada käiste mõlemalt poolelt.

Kinnitasin käised ettevaatlikult lauamati külge ning joonistasin tikandikontuurid hariliku pliiatsiga läbipaistvale paberile. Seejärel joonistasin harilikuga ette tehtud mustri tindipliiatsiga üle, samal ajal pidevalt joonlauaga motiivide mõõte kontrollides. Valguslaua abil joonistasin tikandi, mõõtkavas 1:1, puhtalt valgele paberile ning märkisin ära kõik tikkimissuunad.

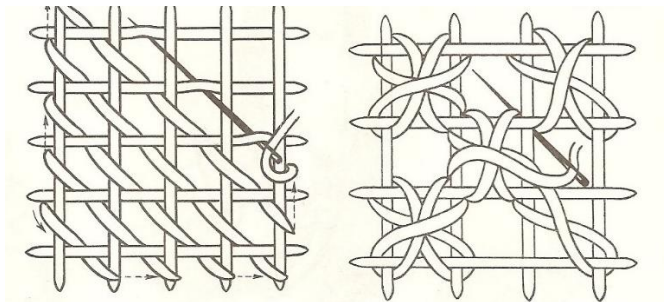
Läbipaistvale paberile tehtud mustrijoonist kasutasin hiljem tikkimismustri kopeerimisel kangale. Tikkimismustri kandmist kangale õppisin praktika käigus meister Virve Valtmann-Valdsoni juures. Kõigepealt märkisin niidiga eelpistes kangale ära, kust tikand algab ning kus asub tikandi keskjoon. Seejärel kinnitasin kanga maalriteibiga laua külge ning mustrijoonise omakorda nõeltega kanga külge. Joonise ja kanga vahele paigutasin väikese kopeerpaberi tüki, mida motiivi haaval edasi liigutasin. Mustri kopeerisin tõmbi otsaga nõelaga.

Tikkisin käised suure tikkimisraami peal (vt lisa 13, foto 17).

Kuna minu valitud linane kangas on veidi hõredam ja pehmem kui originaalesemel, otsustasin kasutada ka veidi peenemat tikkimisniiti. Jämedama niidiga tikkides muutus tikand paksuks ja robustseks. Mitmete katsetuste järel tundus peenema niidiga tikand elegantsem ning sobis paremini ka uue niplispitsiga. Tikkimiseks kasutasin 100% linast niiti. Tikandis on kasutatud vars- ja suhteliselt pikka mähkpistet. Praktika käigus Virve Valtmann-Valdsoni juures kogesin, et pikkade mähkpistete asemel oleks mõistlik kasutada sidepistet.

See hoiab paremini ja näeb korrektne välja. Mina jäin siiski originaalesemel kasutatud vars- ja mähkpistete juurde.

Uute käiste tikand mõjub peenema tikkimisniidi tõttu hõredama ja õhulisemana, kuid selle võib siiski aluseks võtta näiteks uute käiste valmistamise juures. Tikand on edasi antud kindlat materjali ja mustrit jälgides, kinni on peetud mustri mõõtudest ja tikkimissuundadest. Samuti on kõik tikandis kasutatud pisted samad, mis originaalesemel. Ornamentide sisepindade juures on kasutatud kahte erinevat võrgulist pinda, mille juures on ka võrgu tihedus tehtud originaali järgi (võrgu tihedus 5 X 5 mm).

Joonis 8. Motiivide sisepinnad (Allikas: Vahelaid 1987, lk 16)

3. 3. Käiste õmblemine

Käiste valmistamist alustasin varrukavärvlitest. Nendele tuli teha sõlmtagid ning tikkpistete read, mille vahel on omakorda sõlmpistete rida (vt joon 5, lk 16). Kasutasin tööproovi peal erinevaid tikkimismaterjale. Linane niit, millega ma ka käistekirja tikkisin, jäi varrukavärvli liiga valge. Kõige autentsema tulemuse sain vana puuvillase heegelniidiga. Nelja katsetuse järel jäin lõpuks rahule varrukavärvliga, millele sain õige tihedusega sõlmtagid ning mille juures kasutasin vana puuvillast heegelniiti. Värvli otstesse tegin aasakesed kinnituspaelte jaoks.

Järgmisena võtsin ette varrukate kurrutamise. Originaalesemel on väga kitsas varrukavärvli ja kurruniite ei ole näha. Arvan, et tavapärase kolme niidi asemel on varrukas kurrutatud kahe kurruniidi abil nii, et need jäävad värvli alla peitu. Kurrutasin varrukad kahe kurruniidiga, mille vahe oli 3 mm. Kinnitasin värvli varruka külge nii tihedate pistetega, et iga piste läbis eraldi ka igat kurdu (vt lisa 14, foto 18).

Edasi tegin valmis õlalapid ja õmblesin need käiste õlgade kohale. Enne õlalappide külge õmblemist tuli ära teha sõlmpistete read, kuna need olid tehtud ainult läbi õlalapi. Õlalapid on kinnitatud nelja tikkpiste reaga, mis kõik läbivad ka käiste pihaosa (vt lisa 15, foto 19). Õlalapid õmblesin käiste pihaosale, kui kangas veel tikkimisraami peal oli. Nii sai õlalapid kergema vaevaga sirgelt, mööda kanga koelõngu, paika panna (vt lisa 15, foto 20).

Lõikasin pihaossa sisse kaelaaugu ja kaelaava. Palistasin kaelaava lihtsa kitsa palistusega ning kurrutasin kaelaaugu samuti kahe kurruniidi abil. Krae õmblesin pihaosa külge samuti nagu varrukavärvli – kinnituspistid läbisid eraldi ka igat kurdu.

Järgmisena tegin varrukapärasse lappvoldid, järgides sama põhimõtet nagu originaaleseme juures – lappvolte tegin just nii palju, et varruka laius parajaks saada (paremal varrukal ees 12 ja taga 13 volti, vasakul varrukal vastavalt 12 ja 11 volti). Seejärel õmblesin lahtised varrukad pihaosa külge. Lahtise varrukaga oli selle pihaosaga ühendusõmblus lihtne sirge õmblus, mida oli ka mugavam teostada. Kui see tehtud, alles siis õmblesin varrukad koos kaenlalappidega alt kokku. Originaaleseme sisemised ühendusõmblused on 3–5 mm laiused. Uutel käistel 1-2 mm laiemad, kuna uus poekangas on pehmem, hõredam ning tänu sellele ka kergemini hargnev. Pidasin sellist paari koelõnga laiust õmblust liiga riskantseks ning otsustasin teha veidi laiemad ja vastupidavamad õmblused. Ühendusõmblused on teostatud järgnevalt: esmalt on detailid tikkpistes kokku õmmeldud nii, et üks serv on veidi laiem. Seejärel on laiem serv keeratud tagasi kitsama serva peale ning palistuspistega kinnitatud eseme külge.

Viimasena jäi teha kitsas allääre palistus, mis jääb peaaegu vastu käistekirja.

Kui kõik õmblused tehtud olid, pesin käised kergelt läbi, kuna valge tikandi alt jäi häirivalt kumama kopeerpaberi tume joon. Enne kui käiseid pesin, katsetasin loomulikult riidetüki peal, kas ja kuidas üldse kopeeritud joonest lahti saab. Õnneks piisas ainult sooja pesuvahendiga vees leotamisest ja paarist kergest loputuskorrast. Kopeerijoontest sain peaaegu lahti, aga pesemine ei mõjunud tikandile kuigi hästi. Pistid muutusid ebahõltseliseks ja hakkasid veidi lainetama. Tundub, et olin liiga lõdvalt tikkinud.

3. 4. Käiste kaunistamine

3. 4. 1. Litrite kinnitamine

Originaaleseme tikand on kaunistatud tihedalt vasklitritega. Paigutasin litrid samasuguse tihedusega. Horisontaalselt oli kahe litri vahe ≈ 3 cm, vertikaalselt $\approx 1,2$ cm ning eelneva rea litrid paiknesid järgmise rea litrite vahekohtades (vt lisa 11, foto 14). Litrid kinnitasin kolmest kohast puuvillase niidiga. Litrist litrini niidijooksud pahemal poolel on lahtised, ilma vahepealsete kinnitusteta. Litrid on kinnitatud järjest ülevalt alla, alt üles ridadena. Kuna järgi tehtud käised lähevad muuseumi eksponaadiks ja neid ei kanta, jätsin samuti pahemal poolel litrite vahel jooksivad niidid kinnitamata. Vanade käiste uurimise käigus olid mõned litrit lahti tulnud ja maha pudenenud. Need õmblesin samuti uute käiste külge.

Hiljem sain rahvarõivavalmistaja Gitta Truusilt teada, et tänapäeval õmmeldakse litrid juba tikkimisraamil kanga külge. See annab väga korrektse tulemuse. Mina seda õnneks ei teadnud, kuna hiljem otsustasin käiseid pesta. Pesuvahend hakkab kohe litrite värvi muutma. Vanu käiseid lähemalt vaadates, ei jookse nende peal litrid samuti täpselt mööda kangalõngu ning autentsema tulemuse saavutamiseks pean sellist, näpುವahel õmblemist, isegi paremaks variandiks.

3. 4. 2. Punase ristikese märkimine

Vanade käiste turjalt leidsin kurrujooni uurides juhuslikult väikese punase ristikese. Olen varem erinevates muuseumides mitmeid käiseid vaadanud, kuid sellise ristikese leidmine käistelt on esmakordne. Minu kindel soov oli teha see ka uute käiste peale. Seda, kuidas ja millega ristike vanade käiste peale tehtud on, võib ainult oletada. Katsetasin erinevate marjade ja mahladega: mustsõstar, vaarikas, maasikas, aroonia. Kõik need marjamahlad olid liiga roosad või liiga lillad. Proovisin ka porgandit, peeti, võilille, vereurmarohtu, erinevaid punaseid veine. Kõige lähedasema tooni andsid õun koos pohlaga. Õun on roostevärvi ja tugeva parkainega, pohl andis sellel lisaks punakat sära. Tuli katsetada ka, kuidas seda kangale kanda. Kanga alla panin imava paberi ja risti joonistasin peene otsaga tikuga (vt lisa 16, foto 21).

3. 4. 3. Niplispits

Kuna tegemist ei ole sõna otseses mõttes koopiaga, otsustasin käistele panna niplispitsi ühes tükis, ilma kaenla alla lisatud jätkudeta. Niplispitsi mustri võttis maha Kristiina Nemirovitš-

Dantšenko ning pitsi valmistas Aino Hunt. Niplispitsi mustrijoonis on olemas töö lisa (vt lisa 17, foto 22). Niplispits kinnitatud salapistega. Niplispitsi pikkus on 150 cm, millest läheb maha veel pitsi otste ühendusõmblus, käiste ümbermõõt 144 cm, seega jäi pits käiste alla serva praktiliselt sirgelt.

3. 4. 4. Kurrutamine

Kõige viimaseks tööks jäi kurrutamine. Enne töö alustamist konsulteerisin kogenud rahvarõivavalmistaja Silvi Allimanniga ning selgus tõsiasi, et tänapäevaseid võtteid kasutades aetakse käistele sisse lisa kurruniidid juba enne kui krae peale õmmeldakse. Lisaniidid aitavad hiljem kurrud lihtsama vaevaga väga korrektseks saada. Mina seda ei teadnud ning kurrutasin alles siis, kui käised olid juba kokku õmmeldud. Hiljem tehtud kurrud ei ühti kraeõmbluse all olevate kurdudega ja just sellised minu tehtud kurrud tulidki. Vanu käiseid lähemalt uurides ongi tegelikult kurrud hiljem sisse tõmmatud ning ei ühti täpselt ülemise, krae õmbluses oleva osaga. Kurrulaua abil tehtud kurrud jäävad samuti ülevalt ebaühtlased.

Kurrutasin Silvi Allimanni õpetuse järgi: kõigepealt tuli käiseid natukene tärgeldada. Seejärel tõmbasin tõmbi nõelaga käistele kangalõnga mööda, kraest tikandini, kurrujooned sisse. Joonte vahe ei tohiks olla üle 5 mm. Minu tõmmatud kurrujoonte vahe on kuus lõnga ehk umbes 4 mm. Edasi tuli jooni mööda näppudega kurrud sisse voltida. Veel juhtis Silvi tähelepanu sellele, et kurrud tuleksid sümmeetrilised. Eest tuleb alustada keskelt liikudes väljapoole ning jälgida, et esimesed ja viimased kurrud oleksid tehtud ühtemoodi. (Allimann 2018)

Valmis käised pildistasin eraldi ning koos komplektiga (vt lisa 18, fotod 23, 24, 25, 26). Suured tänud Kersti Loitele ja OÜ-le Aale Käsitöö, kust on saadud ülejäänud rahvarõivakomplekti osad k. a. silmadega prees.

KOKKUVÕTE

Lõputöö eesmärgiks oli uurida käiste kandmise ja valmistamise traditsioone 19. sajandil Põhja-Eestis. Kirjeldada võimalikult täpselt Viru-Nigula muuseumis olevate käiste (VNM 175) lõiked, õmblus- ja kaunistusvõtted ning valmistada käistest uus originaalilähedane ese. Samuti olin seadnud endale eesmärgiks tõestada, et Viru-Nigula muuseumist leitud käised on Virumaa käised.

ERM-i arhiivallikatele toetudes võib öelda, et tikanditega käiseid on peetud väga pidulikeks. Nendega käidi pulmas ja kirikus, käiseid on kasutatud pruudirõivana. Samuti võib kinnitada, et käistega on naisi ka maetud.

Väga suureks õnnestumiseks pean leitud andmeid selle kohta, et Viru-Nigula muuseumis olevad käised (VNM 175), on tõepoolest Virumaa käised. Veelgi enam, tegemist on kindlalt Viru-Nigula kihelkonna oma käistega.

Viru-Nigula muuseumi käiste (VNM 175) kohta tegin täpsed kirjeldused ning tikandi ja lõigete joonised. Kuna originaalse on nii viletsas seisus, et ei kannata eksponeerimist, otsustasin selle järgi valmistada ka originaalilähedase näidiseksplari.

Järgi tehtud käised on originaalmõõtmetega ning selle valmistamise juures on kasutatud samu tikkimispisteid ja õmblusvõtteid. Väikeseid erinevusi tuli ette käiste kanga ja tikkimisniidi osas. Uute käiste kangas on pisut hõredam ning sellest tingituna tuli kasutada ka pisut peenemat tikkimisniiti. Originaaliga võrreldes mõjub uue eseme tikand õrnema ja õhulisemana. Samamoodi, pisut peenemast materjalist, on valmistatud ka niplispits.

Viru-Nigula käised (VNM 175) on valmistatud uuritud allikates kirjeldatud traditsiooniliste võtetega. Käised on olnud kurrutatud. Käiste seljal on käiste puhul haruldane väike punane ristike, mis ilmselt pidi käistekandjat kaitsma. Käised on pärit Viru-Nigula kihelkonnast ja kuulunud arvatavasti noorele neiu.

Kuna ma ei pea ennast eriti osavaks õmblejaks ja tikkijaks, pean käiste valmistamist enda jaoks suureks väljakutseks. Eriliseks katsumuseks pean käiste tikandi teostamist ning takkajärgi mõeldes oleks selle juures võinud kasutada mõne juhendaja abi. Suurepärase tulemuse nimel oleks võinud lasta ka käised teha mõnel professionaalsel rahvarõivavalmistajal, kuid siis oleks ma väga väärtuslike kogemuste võrra vaesemaks jäänud. Oskan nüüd paremini ette kujutada, milline hind on kodus valmistatud käistel, millise hoole ja armastusega need tehtud on ning kui palju selleks aega kulus. Loomulikult mõtlesin ka selle peale, mis tingimustes vanu käiseid valmistatud on – valguseta suitsutares.

Hinnates oma pingutusi ja praktilise töö lõpptulemust, julgen arvata, et kaunite lillkirjadega käiseid valmistasid *ikka need, kes rohkem tegijad olid.*

Lõputöö kirjalikule osale ja joonistele toetudes on võimalik valmistada uued Viru-Nigula käised. Praktiline töö jääb kättesaadavaks Viru-Nigula muuseumisse, kus saab neid lähemalt uurida ning samuti aluseks võtta uute käiste valmistamise juures. Tekkis idee Viru-Nigula neiu käiste juurde valmistada terve rahvarõivakomplekt, mille esemed kuuluksid käistega samasse perioodi ning oleks valmistatud käsitsi, kasutades vanu traditsioonilisi võtteid.

KASUTATUD ALLIKAD:

Allimann, S. 2018. Kirjalik teade autorile. Tartu, 02. mai.

Irvel, E. 1942. Päikesega pleegitamisest. *Postimees*. 21. 05. <http://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19420521.2.17.3> (28.02.2018).

Jõeste, K. 2012. Kihnu kõrdid eile ja täna: semiootiline esemeuurimus. *Studia Vernacula*, nr 3.

Kaarma, M. & Voolmaa, A. 2015. Eesti rahvarõivad. Tartu.

Kannike, A. 1996. *Rahvakunstist esemeuurimuse taustal*. - Kog: Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLI. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 105-125.

Kukk, L. 1968. Eesti rahvarõivaid. Tallinn: Eesti Raamat.

Kurrik, H. 1938. Eesti rahvarõivad. Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseumi Kirjastus.

Linnus, H. 1955. Tikand Eesti rahvakunstis I Põhja-Eesti ja saared. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Loite, K. 2015. Ajaloolistel allikatel põhineva rahvarõivakomplekti koostamise põhimõtted, komplektide koostamine ja valmistamine Virumaa rahvariiede näitel. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. [Magistritöö]. Viljandi.

Manninen, I. 2009. Eesti rahvariiede ajalugu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Nõmme, K. 2017. Lääne-Virumaa naise rahvarõivakomplekti osad: käised nimetatud piirkonna muuseumides. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. [Seminaritöö]. Viljandi.

Piiri, R. 2018. Kirjalik teade autorile. Tartu, 09. mai.

Rikas, S. 1945. Eesti talupoja käsitöid. Tartu: Teaduslik Kirjandus.

Sarapik, V. 2000. Punane. Sõna ja värv. *Sator* nr 1, lk 7-37 <https://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:102327> , (29.04.2018).

Tõnurist, I. 2003. Rahvarõivakandja abiline. Põltsamaa: OÜ Vali Press.

Vahelaid, E. 1987. Võrktikand. *Käsitöö tehnikaid ja töövõtteid album 22*, lk 16.

Viires, A. 1995. Eesti rahvakultuuri leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Voolmaa, A. 1957. *Põhja-Eesti rahvarõivarühm*. – Rmt: Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Voolmaa, A. 2012. Kreutzwald Virumaa rahvarõivastest. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Vunder, E. 1992. Eesti rahvapärane taimornament tikandis. Tallinn: Kirjastus Kunst.

Värv, E. 2008. *Riietumine ja rahvarõivad*. – Rmt: Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kasutatud kirjalikud arhiivmaterjalid:

Eesti Rahva Muuseum Etnograafiline arhiiv

ERM EA 2. Adele Jürgens 1923. Teatmematerjal Peetrist, 483-789.

ERM EA 3. Hans Schmidt 1923. Teatmematerjal Viru-Jaagupist, 459-702.

ERM EA 4. Aleksander Mitt 1923. Teatmematerjal Koselt, 11-439.

ERM EA 8. August Meesaar 1924. Teatmematerjal Jõelähtmelt, 11-165.

ERM EA 10. Helene Mugasto 1925. Etnograafilisi kirjeldusi Koeru khk-st, 433-641.

ERM EA 25. Marta Sepp 1935. Etnograafiline kirjeldus Viru-Jaagupi khk-st, 11-218.

ERM EA 33. Aino Järvesoo 1937. Etnograafiline kirjeldus Ambla khk-st, 11-335.

ERM EA 61. Aino Voolmaa 1954. Teatmematerjal Kirde-Eesti rahvarõivaste ja naiste käsitööde kohta, 139-390.

ERM EA 61. Aino Voolmaa 1956. Teatmematerjali Kose, Paide, Anna, Peetri, Türi, Rakvere, Vändra khk-de kohta, 493-545.

ERM EA 64. Aino Voolmaa 1958. Teatmematerjale Kuusalu khk-st. Rahvarõivad, 7-132.

Eesti Rahva Muuseum Korrespondentide vastused

ERM KV VARIA I. Autor teadmata 1937. Riietest Kuusalu khk-s, 717-718.

ERM KV 90. Autor teadmata 1951. Küsimusi rõivastuse alalt, 17-23; 293-301.

ERM KV 232. Ilse Elias 1951. Küsimusleht 130, 107-110.

ERM KV 463. Ilme Kõrts 1977. Naiste riietus maal aastatel 1900-1915, 229-257.

Kasutatud andmebaasid:

MUIS. 2018. Eesti Muuseumide Infosüsteem. <https://www.muis.ee/>, (09.05.2018).

Jani kunsti blogi. 2018. <http://janikunstiblogi.blogspot.com.ee/>, (09.05.2018).

Keiu ehted. 2018. <http://keiuehted.blogspot.com.ee/>, (09.05.2018).

LISAD:

Lisa 1. Eestimaa kihelkondade kaart 19. sajandil

Joonis 1. Eestimaa kihelkondade kaart 19. sajandil (Allikas: <http://keiuehted.blogspot.com.ee/> 09.05.2018)

Lisa 2. Rahvarõivas neiu Rakvere khk-st (1902. a)

Foto 1. Näide käiste ja käiste varruka pikkuse kohta. Portree: neiu Rakverest (AM _ 13741:342 F 11684:269); Eesti Ajaloomuuseum; (Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/2042462> 01.03.2018)

Lisa 3. Varruka otstes punased paelad

Foto 2. Näide varruka otste sidumisest punase paelaga. Carl Timoleon von Neff „Eesti tüdruk kanu söötmas“ 1839. (Allikas: <http://janikunstiblogi.blogspot.com.ee/2014/04/carl-timoleon-von-neff.html> 23.04.2017)

Lisa 4. Kurrud

Foto 3. Kurrutatud pihaosaga käised. käised (ERM A 509:4926); Eesti Rahva Muuseum (Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/501707> 01.03.2018)

Lisa 5. Geomeetiline tikand Viru-Nigulast

Foto 4. Geomeetiline tikand (Viru-Nigula). Käised (ERM 12612); Eesti Rahva Muuseum (Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/649652> 28.04.2018)

Lisa 6. Rosett ja ümarõis

Foto 5. käised, katke (ERM A 509:4749); Eesti Rahva Muuseum; (Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/507103> 28.04.2018)

Lisa 7. Fotod kirikuraamatust

Põder 08

Sakherkülli Põder			
11) Abram	X 17	1719	1810
Mr. Tomson	1790		
D. Saara	1791	1719	
Mrs. Anna	1799		
Mr. Anna	1810		
Mr. Anna	1809		
Mr. Anna	1811		
Mr. Maria	1813		
Mr. El	1815		
J. Tomas	1817		
J. Michael	1820		
J. Simmo	1823		
J. Kõrvi	1831		
Mrs. Anna	1836		

Foto 7. Mari Tomsoni andmed kirikuraamatus (Allikas: erakogu)

D. Maria	1813		
Mr. Anna	1814		
Mr. Anna	1815		
J. Nigulas	1816		
J. Tuhkan	1818		
Mr. Maria	1820		
Mr. Anna	1823		

Foto 8. Jüri Lauri andmed kirikuraamatus (Allikas: erakogu)

Nimi	1810	1820	1830
J. Lauri	1810		
Mrs. Maria	1811		
Mr. Anna	1812		
Mr. Anna	1813		
Mr. Anna	1814		
Mr. Anna	1815		
Mr. Anna	1816		
Mr. Anna	1817		
Mr. Anna	1818		
Mr. Anna	1819		
Mr. Anna	1820		
Mr. Anna	1821		
Mr. Anna	1822		
Mr. Anna	1823		
Mr. Anna	1824		
Mr. Anna	1825		
Mr. Anna	1826		
Mr. Anna	1827		
Mr. Anna	1828		
Mr. Anna	1829		
Mr. Anna	1830		

Foto 9. Sohvi andmed kirikuraamatus (Allikas: erakogu)

Lisa 8. Viru-Nigula rahvarõivad (u 1913. a)

Foto 10. Viru - Nigula, eesti rahvarõivad (ERM Fk 209:18); Eesti Rahva Muuseum (*Allikas:* <https://www.muis.ee/museaalview/610496> 04.03.2018)

Lisa 9. Kaenlalapp

Foto 12. Kaenlalapi lahtine nurk seest poolt (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 10. Niplispits

Foto 13. Lisatükiga niplispits (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 11. Käiste (VNM 175) tikand

Foto 14. Käiste tikandil kasutatud motiivid ja litrite paigutus (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 12. Kanga pleegitamine

Foto 15. Linane kangas enne pesu ja pleegitamist ning pärast mitmekordset pesemist ja pleegitamist (Foto: Kersti Nõmme)

Foto 16. Linane kangas peale eksperimendi lõppu mais, võrreldes juba veidi pleekinud kangaga (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 13. Tikkimisraam

Foto 17. Käiste tikand suure tikkimis raami peal (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 14. Varrukavärvel

Foto 18. Tagid, tikkistete read ja kurrud varrukavärvlil (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 15. Õlalapid

Foto 19. Vanade käiste õlalapp seest poolt (Foto: Kersti Nõmme)

Foto 20. Uute käiste õlalapp (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 16. Punane ristike

Foto 21. Kaitsev punane ristike uute käiste turjal (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 17. Niplispitsi tööjoonis

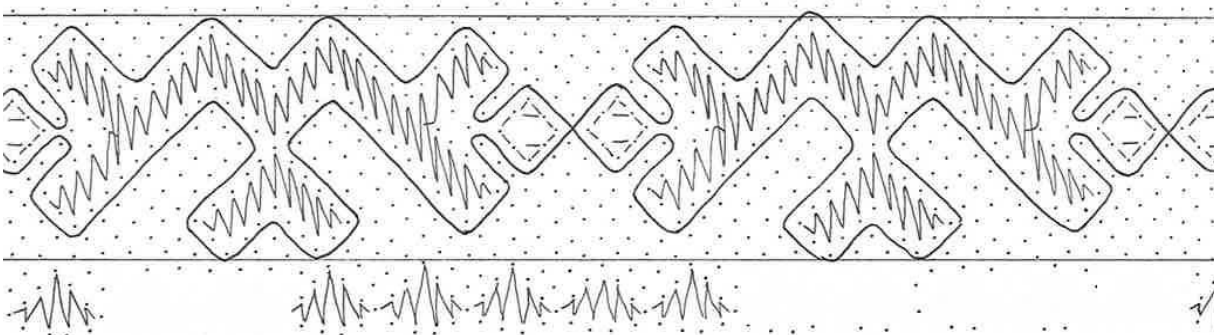

Foto 22. Niplispitsi tööjoonis mõõtkavas 1:1, maha joonistanud Kristiina Nemirovitš-Dantšenko (Foto: Kersti Nõmme)

Lisa 18. VNM 175 järgi valmistatud käised

Foto 23. Valmis käised eestvaates (Foto: Kersti Nõmme)

Foto 24. Valmis käised tagantvaates (Foto: Kersti Nõmme)

Foto 25. Viru-Nigula neiu käised (Foto: Kersti Nõmme)

Foto 26. Viru-Nigula neiu. (Foto: Kersti Nõmme)

SUMMARY

The making of and wearing customs of the traditional short blouse in 19th century Northern Estonia. Creating a Viru-Nigula blouse by using traditional techniques.

The overall goal of this final thesis was to research the traditions of wearing and making a traditional short blouse in 19th-century Northern Estonia. The author of the thesis aimed at giving as detailed a description as possible of a blouse from the collection of the Museum of Viru-Nigula (exhibit 175), more specifically of its cut, sewing and embellishing technique, but also to create a new blouse true to the original. Another objective the author had was to prove, that the blouse in the museum also originates from Virumaa.

The archive sources of the Estonian National Museum confirm that an embroidered short blouse was considered a very festive garment. It was worn at weddings and to the church, but women were also buried in them.

The author considers finding evidence proving that the blouse in the Museum of Viru-Nigula (exhibit 175) is indeed originally from Virumaa a big success. But even more importantly - it is certain, that the blouse originates from the then parish of Viru-Nigula.

The author of this thesis described the blouse in the Museum of Viru-Nigula in detail and made drawings of the embroidery and the cut. Because the original blouse is in such a poor state that it cannot be displayed in the museum, the author also decided to create an authentic copy of it.

The copy is in the original size and the same embroidery stitches and sewing techniques were used. However, the fabric and the embroidery thread slightly deviate from the original. The fabric of the new blouse is a little thinner, so that also a finer thread had to be used for the embroidery. The adornments on the copy therefore appear more delicate and lighter than on the original. Similarly, the parts in bobbin lace were also made from a thinner material.

The copy of the original blouse that the author of this thesis created will remain in the collection of the Museum of Viru-Nigula. While working on the blouse, the author also thought about maybe creating the other parts of the national costume matching the Viru-Nigula girl's blouse, staying true to the period the blouse is from and hand-made using traditional techniques.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kersti Nõmme (sünd. 27.08.1975)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Käiste valmistamine ja kandmine Põhja-Eestis 19. sajandil ning traditsiooniliste võtetega uute Viru-Nigula käiste valmistamine, mille juhendaja on Inna Antson,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Viljandis, 16.05.2018